

Dilnoza Jumayeva

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"O'zbek va jahon adabiyoti" kafedrası dotsenti,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: jumayevadilnoza@mail.ru*

HAMID OLIMJON – ILK FITRATSHUNOSLARDAN BIRI

Annotatsiya. Ushbu maqolada atoqli o'zbek shoiri va olimi Hamid Olimjonning 1936-yili yozgan "Fitratning adabiy ijodi haqida" tadqiqoti mazmuni tahlil etilib, shoirni ilk fitratshunos ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Hamid Olimjon, Abdurauf Fitrat, jadidlar, burjua adabiyoti, Fitrat dramalari, madaniy qoloqlik, ilm-ma'rifat.

HAMID OLIMJON – ONE OF THE FIRST SCHOLARS OF FITRAT

Abstract. This article analyzes the content of the study of the famous Uzbek poet and scientist Hamid Olimjon "On the literary work of nature", written in 1936, and reveals that the poet is the first naturalist.

Keywords: Hamid Olimjon, Abdurauf Fitrat, modernists, bourgeois literature, Fitrat's dramas, cultural backwardness, knowledge.

O'zbek adabiyotining XX asrdagi yirik vakili Hamid Olimjon ijodi to'g'risida adabiyotshunoslikda juda ko'p tadqiqotlar yaratilgan. Bu o'rinda S.Azimov, S.Mamajonov kabi olimlar asarlarini eslash o'rinlidir [1].

2018-yili nashr etilgan falsafa fanlari doktori S.To'ychiyeva "Vodiylarni yayov kechganda" kitobida shoirning adabiy biografiyasini juda ko'p manbalarga suyanan holda bayon etib bergan. Bu kitob orqali biz Hamid Olimjonning shoir, jamoat arbobi va ulkan adabiyotshunos, folklorshunos ekanligini chuqur his etamiz. Ammo kitobda shoirning Fitrat ijodiga bag'ishlangan maqolasi to'g'risida ma'lumot berilmagan [2, 188-b]. Buning o'ziga xos sabablari bor, albatta. Bugun mana shu masala xususida fikr yuritmoqchimiz.

Ma'lumki, Hamid Olimjon iste'dodli shoir bo'lish bilan birga sermahsul adabiyotshunos va publitsist ham edi. 1960-yili nashr etilgan 3 jildlik "Tanlangan asarlar"ining 3-tomida uning prozaik asarlari, ocherk, maqola va ilmiy tadqiqotlari

bosilgan. Mana shu jildning 220–261-betida “Fitratning adabiy ijodi haqida” tadqiqoti bor [3, 220–261-b]. Ammo jadidshunoslar bu manbani ko‘p ham esga olavermaydilar. Go‘yo bu haqda gap ketsa, Hamid Olimjonning Fitratga simpatiyasida sho‘rocha qarash ustuvor bo‘lgani uchun Fitratga bildirilayotgan ijobiy fikrlarga soya solishi mumkin. Holbuki, Hamid Olimjon Fitratning ijodiy faoliyati va asarlari tahlilida juda obyektiv pozitsiyada turgan va Fitratni juda yaxshi bilgan kishi sifatida namoyon bo‘lgan (Filologiya fanlari doktori Izzat Sultonning suhbatlaridan ma’lum bo‘lishicha, Hamid Olimjon Samarqandda o‘qigan paytlari Fitrat unga adabiyot tarixi va she’r ilmi bo‘yicha ustozlik qilgan).

Ushbu tadqiqot 5 qismdan iborat bo‘lib, ilk qismda O‘rta Osiyoda jadidizm harakatining paydo bo‘lish sabablari, jadidlarning maqsadi, kurashi, ularga Chor Rossiyasi va Sho‘ro davlatining munosabati bayon etilgan. Tadqiqot avvalida Fitrat asarlari tasnifi ham keltirilgan. Jumladan, u shunday yozadi: “Oktyabr inqilobigacha bo‘lgan davr ichida Fitrat “Munozara”, “Sayho”, “Sayyoh hindi”, “Tarixi islom”, “Rahbari najot”, “Mavludi sharif”, “Abu Muslim”, “Begijon” singari adabiy, publitsistik xarakterdagi asarlar yozadi” [4, 223-b]. Muallif Fitratning dunyoqarashi, maqsad-amoli va ijodiy niyatlarini ochiq-oydin ko‘rsatib beradi. “Fitratning vatanparvarligi chuqur dinchilik bilan bog‘langan edi. Shuning uchun u “Sayho”da dinni va vatanni saqlashga chaqiradi, din nomi bilan vatanni qo‘riqlashga, vatan nomi bilan dinni saqlashga undaydi. Fitrat ulamolarga tamoman qarshi bo‘lib ham chiqmaydi. “Sayyoh hindi”da u ulamolarni ikkiga bo‘lib qaraydi: “Shu kungacha usmonli, tatar, Eron va Hindiston ulamolarining ko‘pi ham millat qonini ichar edilar. Lekin u millatlar sizdan oldinroq ishning haqiqatini tushuna boshlaydilar. Ularning asosini tezroq yiqitmoq uchun tirishib, bir oz zamon ichida haqiqatparast ulamolarni qorinparvar ulamolardan ajratib oldilar. Haqiqatparast ulamolarni boshlariga toj qilib, qolganlarni yer bilan yakson qildilar” [5, 232-b]. Bu so‘zlarni keltirar ekan H.Olimjon Fitrat haqiqatparastlar deganda, yerli sarvatmandlarni himoya qiluvchilarni haqiqatparastlar deyishini, mustamlakachilarga yon bosib tinch yashashni istovchi ulamolarni esa qorinparvarlar deyishini ta’kidlaydi. H.Olimjon Fitratning deyarli barcha asarlariga alohida-alohida to‘xtalib, ularning asosiy

mazmunini, ijobiy va salbiy jihatlarini ko'rsatib beradi. Ko'p o'rinlarda u Fitratga achinib qaraydi, ya'ni uning millatparvarligi uni boshi berk ko'chaga olib kirgan deb hisoblaydi. Maqolada Fitratning yosh buxoroliklar qatorida olib borgan ishlari tahlil qilinadi. Fitratning asl maqsadi revolyutsiya emas, balki Turkiston boylari va jadidlari o'zlarining milliy davlatlarini islohot yo'li bilan qurib olish bo'lganligini ta'kidlaydi. Maqolaning ikkinchi qismida jadidlarning madaniy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish uchun matbuotga butun diqqat-e'tiborlarini qaratganliklarini tahlil qiladi. Bu tahlillarda muallif o'sha davrda "Ulug' Turkiston" va "El bayrog'i" gazetalari juda qizg'in faoliyat olib borganligini, biroq bu kabi nashrlar o'zbek millatchilik adabiyotini vujudga keltirganligini salbiy hodisa sifatida keltirib o'tadi. Shundan so'ng muallif Fitratning "Chig'atoy gurungi" adabiy tashkilotiga rahbarlik qilishi va bu tashkilotga o'zbek millatchi ziyolilari, tilchilari, adabiyotchilari, yozuvchi va shoirlari to'planganligini ta'kidlaydi. "Bu tashkilot til va adabiyot bobida millatchilik nazariyasini kuchaytirib ilgari suradi", – deb yozadi [6, 234-b]. O'sha davrda bu fikrlar Fitratni qoralash, sho'ro davlati siyosatini to'g'ri deb talqin qilish uchun aytilgan bo'lishiga qaramay, bugun Fitratning olijanob maqsadlarini yuzalantirish uchun o'ziga xos manba bo'lib xizmat qiladi.

Fitrat 1917-yil fevral inqilobini katta quvonch bilan kutib olgan. Chunki bu inqilob xususiy mulkchilikni himoya qilish g'oyalari bilan sug'orilgan ijtimoiy o'zgarishlar edi. Ammo ko'p o'tmay bolsheviklar tomonidan oktyabr inqilobi amalga oshirilganda Fitratning orzulari sarobga aylanadi. Negaki, vayronkor inqilob boylar va ruhoniylarni mavh etish hisobiga amalga oshirilgan edi. Hamid Olimjon bu holatni shunday bayon qiladi: "Haqiqatan, oktyabr inqilobining har bir g'alabasi Fitrat oziqlanib kelgan borliqning negizlarini yemirar, uning suyangani tog'lari yer bilan yakson qilinar edi. Shuning uchun shoir o'tmishni qaytarish, uning

yaxshi-yomon xususiyatlariga qaramasdan, yoppasiga maqtash va o'tmish xayollarida qanoatlanar edi. Proletar inqilobiga qarshiligi, mantiqiy, patriarxal turmushni ideallashtirish, sharqchilik tuyg'ularini kuchaytirish, Sharqni G'arbga qarshi qo'yish, G'arbga nafrat, Sharqqa muhabbat uyg'otishga olib kelar edi. O'tgan Sharqni, umuman, Turkistonni yovuzliklar makoni sifatida unga qarshi qo'yadi" [7,

234-b]. Bu fikrlar asar yozilgan davrda Fitratni qoralashga xizmat qilgan bo'lsa ham, aslida, Hamid Olimjon o'z ustozining botiniy niyatlari juda ulug'vor ekanligini ko'rsatib bera olgan. Nazarimizda Hamid Olimjon Fitratning barcha asarlarini uning o'zidan olib o'qigan. Aks holda, u Fitrat haqida bu qadar keng qamrovli, manbaviy puxta tadqiqot yoza olmagan bo'lar edi. Buni biz tadqiqotning ikkinchi qismi boshidagi so'zlardan ham bilishimiz mumkin: "Siyosat bobidan surilib chiqqan, fevral inqilobi davridagi jonsarak urinishlari xayolga aylangan o'zbek burjua ziyolilari butun kuchni madaniy-adabiy maydonga tashladi. Ular taxminan butun gazeta va jurnallarga o'rinlashib oldilar" [8, 232-b]. Darhaqiqat, bugun biz o'rganayotgan jadidlar merosi ayni shoir ta'kidlagan jarayonning mahsuli edi.

Tadqiqotning 3-qismida muallif Fitratning 1921–1924-yillari yozgan "Qiyomat", "Shaytonning Tangriga isyoni", "Abulfayzxon" va "Bedil" asarlari mazmunini sharhlaydi. Bu sharhlarni berishda muallif pozitsiyasi qanday bo'lishidan qat'iy nazar biz mazkur asarlarning umumiy mazmuni, maqsadi va syujetidan yetarli ma'lumotlar olamiz. H.Olimjon o'z talqinida Fitratni dahriy ham emas, mutaassib dинchi ham emas, balki donishmand metafizik bo'lganligini isbotlab beradi. Tadqiqotning 4-qismida muallif Fitratning Buxoro tarixiga mansub mavzuda yozgan "Abulfayzxon" tragediyasi va "Arslon" dramasi haqida to'xtalib o'tadi. Bunda biz H.Olimjoning dramaturgiya nazariyasini juda yaxshi egallaganligini bilib olamiz. Tadqiqotning 5-qismida H.Olimjon Fitratning "Arslon" dramasini tahlil qiladi. Muallifning mavzu tanlashdagi maqsadini, dramaning syujeti va kompozitsiyasini, bosh qahramon va personajlarning tasviriy holatlarini o'sha davr o'zbek dramaturgiyasi va jahon sahna san'ati talablari asosida tekshiradi. Muallifning ushbu tahlillari bugungi kun dramatik asarlarini tekshirishda ham ma'lum ma'noda o'rnak bo'la oladi. Tadqiqot so'ngida Hamid Olimjon Fitratning adabiyot nazariyasi va adabiyot tarixi, madaniyat va san'at sohasidagi asarlari alohida o'rganishga loyiqligini ta'kidlaydi: "Fitratning adabiy ijodi juda murakkab, u adabiy ijodning butun sohalari bo'yicha ish ko'rgan va adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi borasida ham ma'lum qarashlarni ilgari surgandir. Shuning uchun bu ish bir boshlang'ich, xolos va Fitratning ijodini

to'la-to'kis tasvirlab berish da'vosini qila olmaydi. Bu ishni davom ettirish va maqolani o'qib chiqqan o'rtoqlarning ko'mak va yordamlari zarurdir" [9, 261-b].

Hamid Olimjonning mazkur ilmiy tadqiqoti XX asr o'zbek adabiyotshunosligida jadidchilik tarixini o'rganish bo'yicha noyob bir namuna sanaladi. Tadqiqotning bugungi kun mezonlari bilan o'lchanganda ba'zi kamchiliklari bor bo'lishiga qaramay, atigi 27 yoshli yigit tomonidan yozilganligi uning qanchalar bilim va mahoratga ega bo'lganligini his etish uchun kifoya qiladi. Tadqiqotni qayta nashr etish zaruriyati tug'ilganda uni tegishli sharh va izohlar bilan ta'minlagan holda o'quvchilar e'tiboriga havola qilish lozim. Bunda zamonaviy mahalliy va xorijiy fitratshunoslar xulosalari va talqinlariga suyanish kerak. Ushbu tadqiqot jadid dramaturgiyasi bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qilishi, shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimov S. *Hamid Olimjon abadiyati*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1961.
2. Mamajonov S. *Lirik olam, epik ko'lam*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. – 188-b.
3. To'ychiyeva S. *Vodiylarni yayov kezganda*. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2018. – 188-b.
4. Hamid Olimjon. *Uch tomlik tanlangan asarlar*. 3-tom. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1960. – 220, 223, 232, 234, 261-b.

